

je zarówno o tematyce powstania styczniowego, jak i myśli społeczno-politycznej¹²⁰.

Osobno trzeba wspomnieć o obszernych, liczących blisko 30 arkuszy wydawniczych częściach III tomu *Historii państwa i prawa Polski* opracowanych przez Z. Stankiewicza¹²¹.

W zakresie badań nad dziejami Polski XIX w. prowadzone były również badania z zakresu statystyki historycznej oraz historii historiografii. Z tego pierwszego zakresu należy wymienić monografię J. K. Janczaka o ludności Łodzi przemysłowej¹²². Z zakresu historii historiografii XIX w. dorobek ośrodka łódzkiego jest bardzo poważny. Oprócz bowiem szeregu mniejszych prac naukowych należy wymienić kilka monografií Mariana H. Serejskiego¹²³, który zajął się twórczością Joachima Lelewela, Karola Boromeusza Hoffmana i innych, a także studium Franciszka Bronowskiego o idei gminowładztwa w polskiej historiografii¹²⁴. Poza ramy tych rozważań wychodzi książka o historii obyczajów chłopskich B. Baranowskiego¹²⁵.

6. KIERUNKI BADAŃ NAD HISTORIĄ POLSKI XX W.

Badania nad historią Polski wieku XX zostały podjęte w Łodzi na szerszą skalę z chwilą powstania tu uniwersytetu. Należy jednak zaznaczyć, iż już w okresie przed 1939 r. historycy łódzcy skupieni w Oddziale Łódzkim Polskiego Towarzystwa Historycznego podejmowali pierwsze próby badawcze w tym kierunku. Dotyczyły one właściwie początków naszego wieku. W chwili obecnej badania te koncentrują się w Zakładzie Najnowszej Historii Polski, kierowanym przez

¹²⁰ Z. Stankiewicz, *Dzieje wielkości i upadku Aleksandra Wielopolskiego*, Warszawa 1967.

¹²¹ Z. Stankiewicz, *Królestwo Polskie 1815—1863 oraz: Sytuacja prawna Polaków na Litwie, Białorusi i Ukrainie w latach 1772—1863*, [w:] *Historia państwa i prawa Polski*, t. III, Warszawa 1981, s. 168—469 i 834—860.

¹²² J. Janczak, *Ludność Łodzi przemysłowej 1820—1914*, Łódź 1982.

¹²³ M. H. Serejski, *Joachim Lelewel. Z dziejów postępowej myśli historycznej w Polsce*, Warszawa 1953; idem, *Studia nad historiografią Polski*, cz. 1, Karol Boromeusz Hoffman, Warszawa 1953; idem, *Koncepcja historii powszechnej Joachima Lelewela*, Warszawa 1958; idem, *Przeszłość a teraźniejszość. Szkice i studia historiograficzne*, Wrocław 1965.

¹²⁴ F. Bronowski, *Idea gminowładztwa w polskiej historiografii (Geneza i formowanie się syntezy republikańskiej J. Lelewela)*, Łódź 1969.

¹²⁵ B. Baranowski, *Życie codzienne wsi między Wartą a Pilicą w XIX wieku*, Warszawa 1969.

prof. Barbarę Wachowską. Zakład swymi korzeniami sięga do czasów istnienia Katedry Historii Społeczno-Gospodarczej. Po kolejnych reorganizacjach Instytutu Historii w 1970 r. katedry zostały zlikwidowane, a w ich miejsce utworzono zakłady, istniejące obecnie. Te wszelkie zmiany organizacyjne spowodowały także, iż zmieniał się skład osobowy katedr i zakładów. Historię Polski XX w. zajmują się również i pracownicy innych zakładów.

W zakresie historii XX w. na czoło wysunęły się badania nad szeroko pojętymi dziejami regionu łódzkiego, kształtowaniem się przemysłu, zwłaszcza włókienniczego oraz społecznej i politycznej działalności klasy robotniczej. Łódź będąc interesującym obiektem badawczym może posłużyć do ciekawych uogólnień w skali nie tylko krajowej, ale także europejskich zainteresowań dziejami przemysłu włókienniczego, aktywności politycznej i zawodowej klasy robotniczej oraz cywilizacji miast przemysłowych. Te kierunki badawcze zapoczątkowane zostały na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych, a historycy łódzcy mogą zapisać na swym koncie w tym zakresie poważne osiągnięcia.

Szczególne zainteresowanie badaczy wywołała problematyka rewolucji 1905—1907 r. w Łodzi i okręgu łódzkim. Studia nad tym zagadnieniem podjęto znacznie przed 50 rocznicą walk rewolucyjnych. Pierwszym jednak efektem tych badań było zorganizowanie w Łodzi w 1955 r. Zjazdu Delegatów PTH połączonego z sesją poświęconą tej tematyce. Omówiono wówczas miejsce i rolę łódzkiej klasy robotniczej w wydarzeniach rewolucyjnych (P. Korzec, H. Katz), ruchy chłopskie (H. Brodowska) oraz strajk szkolny (J. Dutkiewicz). Wytyczono nadto dalsze kierunki badań nad tym zjawiskiem.

Zainteresowania rewolucją 1905 r. zaowocowało w latach następnym opublikowaniem pracy P. Korca o walkach rewolucyjnych¹²⁶ i wydaniem przez niego wspólnie z I. Ichnatowiczem materiałów źródłowych do dziejów rewolucji¹²⁷. Wydane dokumenty obrazowały okres intensywnego narastania ruchu rewolucyjnego, kolejne etapy walk oraz spadku fali rewolucyjnej i narastania kontrrewolucji. Tom ten był niejako kontynuacją wydawnictw źródłowych zapoczątkowanych wcześniej przez N. Gąsiorowską. P. Korzec opracował i przyootował do druku również wspomnienia rewolucjonisty S. Pestkowskiego¹²⁸.

Badania nad dziejami rewolucji były nadal kontynuowane, a kolej-

¹²⁶ P. Korzec, *Walki rewolucyjne w Łodzi i okręgu łódzkim w latach 1905—1907*, Warszawa 1956.

¹²⁷ *Zróżła do dziejów rewolucji 1905—1907 w okręgu łódzkim*, t. I—II, Warszawa 1957—1964.

¹²⁸ S. Pestkowski, *Wspomnienia rewolucjonisty*, oprac. P. Korzec, Łódź 1961.

ne rocznice owocowały nowymi opracowaniami. W przededniu 70 rocznicy ukazała się praca L. Mroczi i W. Bortnowskiego o czerwcowych walkach barykadowych w Łodzi w 1905 r. i powstaniu grudniowym w Moskwie. Szkic L. Mroczi stanowi podsumowanie dotychczasowych ustaleń na ten temat¹²⁹.

Procesy przemian i przeobrażeń świadomości społeczeństwa Łodzi, a zwłaszcza klasy robotniczej, znalazły swego badacza w osobie W. L. Karwackiego. W pracy poświęconej Łodzi w latach rewolucji¹³⁰ ukazuje on zasadnicze zmiany, jakie zwłaszcza w świadomości i mentalności łódzkich proletariuszy dokonała rewolucja. Dźwignęła ona Łódź do rangi przynależnej jej z racji roli, którą winna była spełniać w zurbanizowanym i nowoczesnym już społeczeństwie. Zaczęto wówczas dostrzegać rangę miasta przemysłowego i wagę politycznych aspiracji jego głównych mieszkańców — robotników.

Kolejnym krokiem na drodze do wszechstronniejszego spojrzenia na wydarzenia rewolucyjne był tom studiów i materiałów pod redakcją B. Wachowskiej¹³¹. Przeanalizowano tu rozwój organizacyjny SDKPiL z uwypukleniem ewolucji struktury i form organizacyjnych, rolę i znaczenie burżuazji łódzkiej, dynamikę ruchu strajkowego, wystąpienia chłopskie i strajki szkolne. Podniesiono nadto sprawę stosunku rządów i opinii publicznej mocarstw zachodnich: Anglii, Francji i Niemiec do spraw polskich. Interesującym novum było podjęcie badań nad tradycją wydarzeń rewolucyjnych w latach międzywojennych.

Podjęto również badania nad polskim ruchem socjalistycznym. Wyczerpujący obraz działalności łódzkiej organizacji PPS-Lewicy w latach 1906—1918, jednej z najliczniejszych i najaktywniejszych przedstawił W. L. Karwacki¹³². Jego zainteresowania badawcze lewicowym nurtem polskiego ruchu robotniczego spowodowały także zajęcie się ważkim momentem w dziejach miasta i partii politycznych, jakim była walka o władzę w Łodzi na przełomie 1918/1919 r.¹³³

Żywe zainteresowanie wzbudziła także historia SDKPiL. Łódzka organizacja tej partii, odgrywająca pierwszoplanową rolę, znalazła swego badacza w Pawle Samusiu. Dał on kompleksową analizę jej struktury i działalności na tle innych organizacji i całej partii¹³⁴.

Kontynuując studia nad lewicą ruchu robotniczego w okresie dwu-

¹²⁹ Bortnowski, Mroczi, *Dwa powstania*.

¹³⁰ W. L. Karwacki, *Łódź w latach rewolucji 1905—1907*, Łódź 1975.

¹³¹ *Rewolucja 1905—1907 w Łodzi i okręgu. Studia i materiały*, red. B. Wachowska, Łódź 1975.

¹³² W. L. Karwacki, *Łódzka organizacja PPS-Lewicy 1906—1918*, Łódź 1964.

¹³³ W. L. Karwacki, *Walka o władzę w Łodzi 1918—1919*, Łódź 1962.

¹³⁴ P. Samuś, *Dzieje SDKPiL w Łodzi 1893—1918*, Łódź 1984.

dziesięciolecia międzywojennego B. Wachowska rozpoczęła badania nad ruchem komunistycznym. Pierwszym efektem tego zainteresowania było opracowanie dziejów Komunistycznej Partii Polski w przedziale chronologicznym 1918—1926. Podniesiono tu sprawy powstania i pierwszego okresu działalności łódzkiej organizacji, procesy umacniania się partii oraz okres kryzysów wewnętrznych, mających związek z odchodzeniem od postanowień i ducha II Zjazdu KPRP¹³⁵. Studia nad kolejnymi okresami są prowadzone przez autorkę, a ich ustalenia znajdują wyraz w licznych artykułach i szkicach¹³⁶.

W tym samym nurcie badawczym znajdują się studia prowadzone przez Pawła Samusia, a dotyczące kształtowania się modelu polskiego rewolucjonisty na przykładzie wybitnego działacza komunistycznego Edwarda Próchniaka¹³⁷. Podejmowane są tu problemy uwarunkowań wewnętrznych i międzynarodowych, motywacje postaw i zachowań polskich rewolucjonistów.

Podjęto też badania nad innym odłamek ruchu robotniczego — socjalistycznym. W okresie chronologicznym zamykającym się przewrotem majowym prześledzono funkcjonowanie łódzkiej organizacji Polskiej Partii Socjalistycznej, jej rolę polityczną, społeczną i gospodarczą, działalność praktyczną oraz recepcję jej założeń ideowo-politycznych. Ma to doniosłe znaczenie, zważywszy iż łódzka PPS wywierała niepośledni wpływ na kształtowanie się taktyki i założeń programowych całej partii¹³⁸. Studia nad tą partią są kontynuowane w Zakładzie. Ich celem jest opracowanie dalszych dziejów PPS w Łodzi i okręgu. Poczyniono już w tym kierunku pewne ustalenia, jak choćby prześledzenie w pracy M. Nartowicz-Kot działalności samorządowej partii¹³⁹. Podjęto także badania nad historią PPR w Łodzi. Zapoczątkował je S. Banasiak, który opracowuje monografię tej partii.

Pewnym podsumowaniem dotychczasowych ustaleń dotyczących ruchu robotniczego było przygotowanie przez historyków łódzkich syntezy dziejów tego ruchu, obejmującej okres od jego narodzin w latach siedemdziesiątych XIX w. poprzez okres walk o wyzwolenie narodo-

¹³⁵ B. Wachowska, *Struktura i działalność organizacyjna KPP okręgu łódzkiego 1918—1926*, Łódź 1973; idem, *Łódzka organizacja KPP w latach 1918—1926*, Łódź 1981.

¹³⁶ *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego (Z dziejów KPP)*, red. B. Wachowska, Łódź 1974; *Studia i materiały do dziejów Łodzi i okręgu łódzkiego. Dwudziestolecie 1918—1939*, red. P. Korzec, Łódź 1962.

¹³⁷ P. Samuś, *Edward Próchniak*, Warszawa 1983.

¹³⁸ L. Mrocza, *Łódzka organizacja Polskiej Partii Socjalistycznej w latach 1918—1926*, Łódź 1971.

¹³⁹ M. Nartowicz-Kot, *Samorząd łódzki wobec problemów kultury w latach 1919—1939*, Łódź 1985.

we i społeczne, okres międzywojenny, lata okupacji do 1948 r., tj. do chwili zjednoczenia polskiego ruchu robotniczego¹⁴⁰.

Równoległe z badaniami nad polityczną działalnością łódzkiej klasy robotniczej zajmowano się ruchem zawodowym i walką ekonomiczną robotników. Szczególną uwagę zwrócono na działalność związków zawodowych robotników przemysłu włókienniczego, które do 1918 r. były najliczniejszymi na ziemiach polskich i w Rosji, a które także w II Rzeczypospolitej odgrywały istotną rolę w życiu społeczno-politycznym kraju¹⁴¹. Problematyka walki ekonomicznej była jednym z elementów działalności partii, dlatego też przy badaniach tych kwestii i one znalazły swoje odbicie w opracowaniach. Poza tym poświęcono im odrębne prace omawiające strajki okupacyjne w łódzkim okręgu przemysłowym w latach wielkiego kryzysu gospodarczego¹⁴² oraz powszechny strajk włóknarzy Łodzi i okręgu z marca 1936 r. Ten ostatni stanowił ważne ogniwo w dziejach walk klasowych, był też pierwszą w Polsce akcją jednolitifrontową na tak szeroką skalę¹⁴³.

Kolejnym kierunkiem badawczym reprezentowanym w Zakładzie jest historia gospodarcza, a szczególnie badania nad dziejami przemysłu włókienniczego. Zasadnicze założenia metodologiczne i koncepcja badań zostały sformułowane w latach pięćdziesiątych. W przeciwieństwie do silnie rozbudowanych w łódzkim ośrodku badań nad historią tej gałęzi przemysłu w XIX w. problematyka ta w odniesieniu do wieku XX jest znacznie słabiej rozwinięta.

W końcu lat sześćdziesiątych badania nad dziejami tej gałęzi wytwórczości podjęto kilku łódzkich historyków. Przedmiotem ich zainteresowań stał się rozwój przemysłu włókienniczego w Królestwie Polskim w latach 1870—1918. Efektem tych studiów były prace W. Pusia i K. Badziaka. Ta ostatnia ściśle związana jest z problematyką kształtowania się kapitalizmu monopolistycznego w przemyśle włókienniczym¹⁴⁴. Podjęto rozważania nad ogólnymi warunkami rozwoju gospodarczego Królestwa w okresie 1900—1918, przeobrażeniami w strukturze wielkościowej i produkcyjnej oraz procesami monopolizacji. Obecnie kontynuowane są badania nad tym przemysłem w okresie międzywojennym. K. Badziak podjął się tego zadania w pracy, traktującej

¹⁴⁰ W dymach czarnych budzi się Łódź...

¹⁴¹ W. L. Karwacki, *Związki zawodowe i stowarzyszenia pracodawców w Łodzi (do 1914)*, Łódź 1972.

¹⁴² B. Wachowska, *Strajki okupacyjne w łódzkim okręgu przemysłowym w latach kryzysu gospodarczego 1929—1933*, Łódź 1967.

¹⁴³ B. Wachowska, *Z dziejów jednolitego frontu w łódzkim okręgu przemysłowym*, Łódź 1973.

¹⁴⁴ K. Badziak, *Przemysł włókienniczy Królestwa Polskiego w latach 1900—1918*, Łódź 1979.

o procesach kartelizacji w przemyśle włókienniczym Polski przedwrześniowej.

Prowadzone są też badania nad przemysłem włókienniczym i klasą robotniczą w latach okupacji hitlerowskiej. W tym zakresie opracowano położenie robotników, warunki pracy, płace, sytuację żywnościową, politykę okupanta wobec proletariatu łódzkiego. Obraz gospodarki Łodzi, tj. przemysłu, rzemiosła, handlu w latach 1939—1945, stał się obok innych kwestii badawczym tematem studiów prowadzonych przez T. Bojanowskiego.

Z zakresu monografii zakładów przemysłowych pierwszą była praca o Zakładach Włókien Sztucznych „Wistom” w Tomaszowie Maz. obejmująca okres 60 lat jego istnienia (1911—1971), przygotowana przez W. Pusia, B. Wachowską, M. Kołodziejczaka i S. Banasiaka¹⁴⁵. Z łódzkich zakładów opracowanie naukowe mają Zakłady Przemysłu Bawełnianego „Uniontex”. Jest to pierwsza w naszej historiografii pełnotematyczna monografia zakładu przemysłowego obejmująca zagadnienia organizacyjno-prawne, ekonomiczno-techniczne, strukturę i stan liczebny pracowników, warunki pracy, życie polityczne i walkę klasową oraz aktywność kulturalną załogi¹⁴⁶. Również jeden z zakładów piotrkowskich Huta szkła „Hortensja” ma swoje opracowanie¹⁴⁷.

Innym kierunkiem badań zainicjowanych w latach czterdziestych było przygotowanie monografii miast łódzkiego okręgu przemysłowego. Ich szczególne nasilenie przypadło na połowę lat sześćdziesiątych, kiedy obchodzono 1000-lecie państwa polskiego. Sesje naukowe wówczas organizowane umożliwiły przybranie realnych kształtów tym zamierzeniom. Najwcześniej powstała monografia Pabianic pod red. G. Missalowej. W latach następnych ukazały się prace dotyczące dziejów Tomaszowa Maz., Sieradzkiego, powiatu rawskiego, Kutna, Zduńskiej Woli oraz I tom syntezy Łodzi. W przygotowaniu znajdują się kolejne opracowania o Piotrkowie Tryb., Zgierzu, Brzezcinach, Łasku. We wszystkich tych badaniach nad miastami okręgu łódzkiego aktywnie uczestniczyli pracownicy Zakładu, opracowując zagadnienia gospodarcze, polityczne i społeczne z historii XX w.

Odrębne kierunki badawcze stanowią studia z historii ziem odzyskanych przez Polskę pō II wojnie światowej oraz historii wojskowości. S. Banasiak po 1956 r. podjął badania nad osadnictwem na terenach odzyskanych. Obok monografii książkowej opublikował z tej dziedziny

¹⁴⁵ 60 lat Zakładów Włókien Sztucznych „Wistom”, red. B. Wachowska, Łódź 1971.

¹⁴⁶ Puś, Pytlas, *Dzieje Łódzkich Zakładów...*

¹⁴⁷ K. Badziak, W. Puś, S. Pytlas, *Szklana „Hortensja”. Dzieje huty w Piotrkowie Trybunalskim*, Łódź 1982.

także szereg artykułów poświęconych szczegółowej tematyce. Kontynuacją tych badań była monografia poświęcona przesiedleniu ludności niemieckiej z Polski w wyniku postanowień Konferencji Poczdamskiej. Obie te prace spotkały się z dużym zainteresowaniem w środowisku historycznym kraju. Mimo upływu już dziesięcioleci nadal stanowią podstawowy zbiór faktografii i ocen w dziedzinie tych wielkich ruchów migracyjnych w środkowej Europie. Syntetyczne omówienie wyników badań z dziedziny historii ziem odzyskanych zostało opublikowane w postaci artykułów w języku angielskim i francuskim¹⁴⁸.

W dziedzinie historii wojskowości duże osiągnięcia badawcze posiada W. Bortnowski. Poświęcił on dwie monografie działaniom wojennym w centralnej Polsce w 1914 r. oraz w 1939 r.¹⁴⁹

Dzieje wojskowości XX w. od przeszło dwóch dziesięcioleci bada też Włodzimierz Kozłowski. Największa liczba jego prac dotyczy wojny niemiecko-polskiej 1939 r. Posiada też szereg publikacji dotyczących wyzwolenia ziemi łódzkiej w styczniu 1945 r. Od kilku lat skupia główny wysiłek badawczy nad dziejami artylerii polskiej w okresie I wojny światowej¹⁵⁰.

Problematyka badań XX-wiecznych podejmowana była także przez innych pracowników Instytutu, nie związanych z Zakładem Historii Najnowszej. Można tu więc wymienić szereg prac z zakresu historii historiografii, a szczególnie monografie Krystyny Śreniowskiej¹⁵¹ i Jerzego Włodarczyka¹⁵². Osobno trzeba wspomnieć o monografii Jana Chańko z zakresu prasoznawstwa łódzkiego¹⁵³ czy też o badaniach Józefa Śmiałowskiego nad dziejami związków zawodowych w przemyśle lekkim w okresie okupacji i w Polsce Ludowej¹⁵⁴.

¹⁴⁸ S. Banasiak, *Działalność osadnicza Państwowego Urzędu Repatriacyjnego na Ziemiach Odzyskanych w latach 1945—1947*, Poznań 1963; idem, *Przesiedlenie Niemców z Polski w latach 1945—1950*, Łódź 1968.

¹⁴⁹ W. Bortnowski, *Ziemia łódzka w ogniu. 1 VIII—6 XII 1914 r.*, Łódź 1969; idem, *Na tropach łódzkiego września*, Łódź 1962.

¹⁵⁰ K. Badziak, W. Kozłowski, *Wyzwolenie ziemi łódzkiej. Styczeń 1945*, Łódź 1980; W. Kozłowski, *Obrona środkowej Narwi i Biebrzy w 1939 roku*, Łódź 1981.

¹⁵¹ K. Śreniowska, *Stanisław Zakrzewski. Przyczynek do charakterystyki prądów ideologicznych w historiografii polskiej 1893—1936*, Łódź 1956; idem, *Kościuszko. Kształtowanie poglądów na bohatera narodowego 1794—1894*, Warszawa 1964; idem, *Kościuszko — bohater narodowy. Opinie współczesnych i potomnych 1794—1946*, Warszawa 1973.

¹⁵² J. Włodarczyk, *Tadeusz Korzon. Główne koncepcje historyczne i historiograficzne*, Łódź 1958.

¹⁵³ J. Chańko, *Gazeta „Rozwój” (1897—1915). Studium źródłoznawcze*, Łódź 1982.

¹⁵⁴ J. Śmiałowski, *Dzieje Związków Zawodowych Pracowników Przemysłu Odzieżowego i Pracowników Przemysłu Skórzanego w latach 1939—1955*, Łódź 1972.